

The Role And Significance Of Uzbekistan's Most Historical Science In The Development Of Historical Thought

Ganijonova Dilafruz Nailjon kizi

Doctoral student of Andijan State Pedagogical Institute

ganijonovadilafruz@gmail.com

Tarixiy ta'lim ko'p yillar davomida insonning ma'naviy qiyofasini shakllantirishda, shaxsni tarbiyalashda yetakchi o'rinni egallab keladi. O'tmish, bugun va kelajak haqidagi savollarga javob beradi, insonni yashashga, fikrlashga, oldingi ajdodlar tajribasidan foydalanishga o'rgatadi. Hozirgi bosqichda tarix fanini o'qitishning optimal modelini isloh qilish va izlash yo'lidan borilmoqda. Uning mazmuni tarix ta'limining asosiy yo'nalishlarini belgilab beruvchi tarixiy-madaniy me'yorlarga asoslanadi va o'qituvchilarni yanada faolroq bo'lishga yo'naltiradi. O'quv-tarbiya ishlari samaradorligini oshirib borish har doim xalq, maorifi xodimlarining eng muhim vazifalaridan bo'lib kelgan. Chunki, har qanday jamiyatda ham yosh avlodni davr talabi darajasida tarbiyalab voyaga yetkazishda ularga beriladigan ta'lim-tarbiyaning roli deyarli hayotiy ahamiyat kasb etgan. Tarix kursini o'qitishda o'quvchilarning fikrlashga asoslangan malaka va ko'nikmalarini hosil qila borish vaziflari – bu tarixiy bilimlarni mustaqil sur'atda topib, bir tizimga solib, ularni amalda tadbiiq eta bilishga o'rgatish, pirovardida esa o'quvchilarni o'tmishdagi hamda hozirgi zamondagi ijtimoiy hodisalarga nisbatan ilmiy materialistik nuqtai nazardan yondashishga o'rganish demakdir. Nutqni o'stira borish ham o'quvchilarning va ularda aqliy mehnat malakalari hamda ko'nikmalarini hosil qila borish bilan bog'langandir¹.

Biz ta'lim muassasasida o'qitiladigan tarixning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, tarix kursini o'qitish davomida hosil qilina boradigan malakalar guruhlarini shartli ravishda ajratib ko'satamiz. 1. Tarixiy bilim beruvchi manbalarni tahlil qilish hamda tarixiy voqealar va hodisalardagi eng asosiy va muhim narsani, ularning muhim belgilari va bog'lanishlarini ajratib chiqish, tarixiy tushunchalarga ta'riflar berish malakalari. 2. Tarixiy bilim beruvchi manba mazmunini mantiqiy jihatdan bir necha qismga ajratish, umumiy mantiqiy sxemasini bir turdagi tarixiy hodisalar hamda voqealarni tahlil qilishda deduktiv suratda tadbiiq etish malakalari. 3. Tarixiy dalillar va jarayonlarni o'z doirasida qarab chiqish hamda vaqt jihatdan ular o'rtasidagi nisbatni aniqlash xronologik va sinxronistik jadvallar tuzish malakalari. 4. Tarixiy hodisalarning joyini aniqlash, tarixiy xaritaning "tilga kirgizish", undagi izohlar va shartli belgilardan xatosiz foydalanish, yozuvsiz xaritaning tarixiy mazmunda to'ldirish malakalari. 5. Tarixiy voqealar, hodisalarni taqqoslash, ularning umumiy xususiyatlarini topish malakalari; 6. Tarixiy dalillarni tahlil qilish va taqqoslash asosida induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish usulidan foydalangan holda yakunlar yasash, yakunlarni berilgan baholarini asoslab berish, taxiriy dalillar umumiy xulosalarga tayangan holda to'g'ri isbotlay olish malakalari; 7. Tarixiy materiallarni og'zaki yoki yozma tarzda bayon eta bilish, izchil tarzda obrazli qilib bayon etishning turlaridan hikoya qilish, tasvirlash, usullaridan foydalana bilish, savollarga qisqa atroflicha javob berish, hamda o'z o'rtoqlariga savollar berish, ularning javoblarni tanqidiy nuqtai nazardan baho berish malakalari; 8. Axborotlar, dokladdar, referatlar, siyosiy axborotlar tayyorlash, hamda ularni o'tkazish, kichikroq hajmdagi ilmiy – ommabop materiallarni tayyorlash malakalari; 9. Tarixiy matn mazmunini yoki o'qituvchi hikoyasini rejasini, tarixiy voqea yoki hodisani tahlil qilish rejasini, taqqoslash rejasini tuzish, reja, ishlanma, tezislar tuzish, o'qituvchi tushuntirib bergan asosiy qoidalarni qisqacha yozib borish, kitoblardan ayrim joylarini yozib olish, ma'lumotlar beruvchi tarixiy adabiyotlardan foydalana bilish malakalari².

¹ Шаякубов Ш.Ш. Ўзбекистон тарихини ўрганиш ва ўқитишнинг долзарб масалалари // <https://el.tfi.uz/>. 2017.

² Ўзбекистонда тарих фани: муаммолар ва ривожланиш истиқболлари. Тарихшунослик ўқишлари-2017: конференция материаллари. – Тошкент: Akademnashr, 2018. – B. 74.

O'quvchilar tafakkuri va nutqining o'sa borishi, malaka va ko'nikmalarning hosil bo'la borishi, bilimlarni egallash va ularni tadbiiq etish, ular bilan ish olib borish jarayonida yuz beradi. Bilimlar bilan malakalar o'rtasida o'zaro bog'lanish va bir – biriga bog'liqlik bor. Kishi aqliy faoliyatning ongillik xarakteri unda hosil bo'lgan bilimlar tizimi bilan belgilanadi. Bilim hamma vaqt tegishli malaka va ko'nikmalar tizimiga tayanadi. O'z navbatida yangi malaka va ko'nikmalar vujudga kelishi uchun zamin hisoblanadi³.

O'qitish jarayonining har qaysi bosqichida bilimlar, malaka va ko'nikmalar o'rtasidagi o'zaro nisbat o'quvchining aqliy jihatdan yetuklik darajasini ham belgilaydi. O'quvchilarning malaka va ko'nikmalarini hosil qila borishga qaratilgan ishning muvaffaqiyatli chiqishi ko'pgina shart – sharoitlarga bog'liq. Tarix o'qituvchisi birinchi navbatda u yoki bu sinfda bundan ilgari hosil qilingan bilim va malakalarning qanday doiraga tayana olish mumkinligini, ayrim o'quvchilarda qanday malaka yaxshi hosil bo'lmaganligi yoki yo'qligini aniqlab olishi zarur. Ana shu asosda o'quvchilarni turli guruhlarga hamda ayrim o'quvchilarga nisbatan bundan keyin differensial yo'sinda yondashishga o'tiladi. O'qituvchi ish jarayonida o'quvchilarning bilim va malakalar hosil qilishda qanday darajada ekanliklarini doim tekshirib va hisobga olib boradi. Hosil qilingan malaka o'qituvchilarning o'zlariga tanish turdagi yangi sharoitlar, yangi o'quv materialini asosida mustaqil suratda bajarish, ya'ni o'quv vazifasini bajarishda tashabbus ko'rsatib yangi sharoitlarda tadbiiq eta olish vazifalarini hal etishning yangi usullarini topa bilish qobiliyati demakdir⁴.

Aqliy faoliyatning muayyan usullarini egallab olish malakalar hosil qilishning asosini tashkil etadi. Malaka egallab tadbiiq etishda qanchalik mustaqil ish tutishi hamda usulda tadbiiq etiladigan hodisalar doirasining qanchalik kengligi bilan belgilanadi. Aqliy faoliyatning muayyan usullarini egallab olish malakalar hosil qilishning asosini tashkil etadi. O'quvchilar bironta malakani, masalan, tarixiy hodisalarni taqqoslash, isbotlab berish malakasini hosil qilmoq uchun o'qituvchiga o'sha mantiqiy vazifaning maqsad va mohiyatini, hamda uni bajarish usullarini tushuntirib, ularni aniq tarixiy materialga tadbiiq etgan holda ko'rsatib beradi. Ko'rsatib berish paytida mazmuni uncha murakkab bo'lmagan material: taqqoslash uchun – moddiy madaniyatga doir ikki narsa, xulosa chiqarish uchun – darslikning bir necha rejasidan iborat matni va shu singari tanlangani ma'qul⁵.

Shundan keyin o'qituvchilar qanday ishlash usullarini ko'rsatib berilgan materialga o'xshash tarixiy materiallar va mantiqiy materiallar bilan ish olib borishni o'qituvchi rahbarligida endi o'zlari bajaradilar. O'qituvchilar bu usullarni qadam – ba qadam o'zlari bajaradigan bo'ladilar. Dastlab bu ishni yaxshi o'quvchiga topshirish yoki shu ishni izchil suratda pog'onama – pog'ona bajarishga butun sinfni jalb etib, uni evristik usulda o'tkazish mumkin. Keyinchalik o'qituvchi o'quvchilarni bunday usullarni shunga o'xshash materialga tadbiiq etgan holda, ularni yagona sharoitlarda qo'llay olishga ham o'rgatadi.

Usullarni yangi sharoitlarda qo'llash o'qituvchilar tomonidan avvalgi o'qituvchi rahbarligida jamoa bo'lib ishlash jarayonida, masalan evristik usuldagi suhbat davomida amalga oshiriladi. O'quvchilar usulni egallay borgan sari, ular mantiqiy vazifani tobora mustaqil va aniq bajarish oladilar. Ular o'qituvchining harakatini endi shunchaki takrorlamaydilar, balki mantiqiy vazifaning maqsadi va ularning oldiga o'quv vazifasining shartlariga qarab, o'zlashtirilgan usullarga tayangan holda ish olib boradilar. Foydalanadigan usullar soni asta – sekin ko'payib boradi, shu bilan birga tobora ko'proq to'planib borgan bilimlardan foydalaniladi⁶.

³ Шаякубов Ш.Ш. Ўзбекистон тарихини ўрганиш ва ўқитишнинг долзарб масалалари // <https://el.tfi.uz/>. 2017.

⁴ Маҳкамов С.Т. Тарих таълимида курслараро узвийликни таъминлашнинг дидактик асослари (7-синф тарих курслари мисолида). Педагогика фан ном. диссер. – Тошкент, 2005. – В. 57.

⁵ Тарих о'qitish metodikasi. – Samarqand. SamDU, nashri. 2019. – В. 37.

⁶ Ўзбекистонда тарих фани: муаммолар ва ривожланиш истиқболлари. Тарихшунослик ўқишлари-2017: конференция материаллари. – Тошкент: Akademnashr, 2018. – В. 75.

O'zbekiston tarixini o'qitishda o'quvchilarning fikrlashga asoslangan malaka va ko'nikmalarni hosil qila borish vazifalari bu tarixiy bilimlarni mustaqil sur'atda topib bir tizimga solib ularni amalda tadbiiq eta bilishga o'rgatish, pirovardida esa o'quvchilarni o'tmishdagi hamda hozirgi zamondagi ijtimoiy hodisalarga nisbatan ilmiy – materialistik nuqtai nazardan qarash demakdir. Nutqni o'rganish, o'stira borish hamda o'quvchilarning tafakkurini o'stira borish va ularda aqliy mehnat malakalari, hamda ko'nikmalarini hosil qila borish bilan bog'langandir. Nutq – odamlarning bir – birlarini tushunish vositasigina bo'lib qolmay balki, fikrni yuzaga chiqarish hamda o'stirishdir. Tarix kursini o'qitishda nutq bilimlar orttirishning eng asosiy vositalaridan bir sifatida maydonga chiqadi. O'quvchilar tarixiy dalillarni, ular o'rtasidagi bog'lanish va munosabatlarni, ularning umumiy va bir – biridan farq qiluvchi xususiyatlarini, tarixiy hodisalarni, tarixiy hodisalar va tarixiy shaxslarning xususiyatlarini ko'rsatmali o'quv qurollari bilan birgalikda so'z orqali bilib oladilar. O'quvchining nutqi, darslik matni, tarixiy hujjatlar, ilmiy ommabop va badiiy adabiyot asarlari o'quvchilarga bilim beradigan, so'z bilan ifodalangan eng muhim manbaalar bo'lish bilan birga ularning nutqini o'stirish vositalari ham hisoblanadi⁷.

O'quvchilar tafakkuri va nutqini o'sa borishi, malaka va ko'nikmalarning hosil bo'la borishi, bilimlarni egallash va ularni tadbiiq etish, ular bilan ish olib borish jarayonida yuz beradi. Bu – bitta o'qitish jarayonining ikki tomonidir. Bilimlar bilan malakalar o'rtasida o'zaro bog'lanish va bir – biriga bog'liqlik bor. Kishi aqliy faoliyatning onglik xarakteri, unda hosil bo'lgan bilimlar tizimi bilan belgilanadi. Bilim hamma vaqt tegishli malaka va ko'nikmalar tizimiga tayanadi va o'z navbatida yangi malaka va ko'nikmalar vujudga kelishi uchun zamin hisoblanadi. O'qitish jarayonining har qaysi bosqichidagi bilimlar, malaka va ko'nikmalar o'rtasidagi o'zaro nisbat o'quvchining aqliy jihatdan yetuklik darajasini belgilaydi. O'quvchilarning malaka va ko'nikmalarini hosil qila borishga qaratilgan ishning muvaffaqiyatli chiqishi ko'pgina sharoitlarga bog'liq⁸.

Hosil bo'lgan malaka o'quvchilarning o'zlariga tanish turdagi vazifani yangi sharoitlarida, yangi o'quv materiali asosida mustaqil sur'atda bajara olish, ya'ni o'quv vazifasini bajarishda tashabbus ko'rsatib, yangi sharoitlarda malakani tadbiiq eta olish vazifalarini hal etishning yangi usullarini topa bilish qobiliyati demakdir. Tarix o'qitish metodikasi tarix fani bilan qisman bog'langandir. Tarixiy materiallar tarix fani va o'quv predmeti bo'lgan tarix kursining metodologik asosini tashkil etadi. Tarix o'qish o'quvchilarga tarixiy voqelikni bilish yo'llari, tarixiy tadqiqotga o'xshab ketadi. O'quvchilar tarixni o'rganishda olimlar tomonidan ilmiy jihatdan tekshirib ko'rilgan va tahlil qilingan dalillar hamda ilmiy xulosalardan yangi dalillarni o'rganish uchun foydalanishlari mumkin. Biroq, o'quvchilarning tarixni o'rganishi ilmiy tekshirishdan farq qiladi⁹.

O'zbekiston tarixini o'qitish ta'lim muassasasida fanning muhim tarmog'i bo'lib, u o'zining mustaqil tekshirishlar predmetiga ega. Metodikaning nazariy qismini egallash tarix o'qitish jarayonini umumiy qonuniyatlarini bilib olishga va qonuniyatlardan yosh avlodga ta'lim berib borish ishini yanada takomillashtirish maqsadida foydalanishga yordam beradi. Tarix ta'limining mazmuni va sinf o'quvchilarining umumiy saviyasiga qarab bilishning umumiy qonuniyatlari turlicha namoyon bo'ladi. Tarixning har bir kursi, uning bo'limi va har bir mavzusi o'quvchilarning bilim olish, ko'nikma va malakalariga ega bo'lishi bu kamol topishida muhim bir bosqich bo'lib xizmat qiladi. Quyi va yuqori sinflarda tarix o'qitishda tarixiy voqeylikni bilishning umumiy qonuniyatlariga amal qiladi, bu qonuniyatlar ta'lim mazmuni metodlari, usullari va o'quv qo'llanmalari metodik tuzilishining rivojlanish qonuniyatidir¹⁰.

⁷ Ўзбекистонда тарих фани: муаммолар ва ривожланиш истиқболлари. Тарихшунослик ўқишлари-2017: конференция материаллари. – Тошкент: Akadernashr, 2018. – В. 76.

⁸ Сафаева Э. Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишда маҳаллий материаллардан фойдаланиш. – Т. 1993. – В. 43.

⁹ Шаякубов Ш.Ш. Ўзбекистон тарихини ўрганиш ва ўқитишнинг долзарб масалалари // <https://el.tfi.uz/>. 2017.

¹⁰ Сафаева Э. Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишда маҳаллий материаллардан фойдаланиш. – Т. 1993. – В. 47.

O'zbekiston xalqlari tarixini o'rganish asosida o'quvchilar bu o'lka hududida qadimda bir necha o'nlab millat va elatlar yonma – yon yashab kelganligini, ular mahalliy va ajnabiy bosqinchilar zulimiga qarshi birgalikda kurash olib borganligini, o'zbeklar hamisha boshqa millat va xalqlarga alohida hurmat bildirganligi, xalqlar qardoshligi va do'stligini muqaddas deb ardoqlashganligini, o'zbek xalqining bu tabarruk an'anasi umuminsoniy qadriyatlariga bebaho hissa bo'lib qo'shilganligi, millatlararo munosabatlar keskinlashib turgan hozirgi paytda bu an'ananing hayotiyiligi va yana bir bor sinovdan o'tayotganligini anglab oladilar. Shuningdek, mustabid hukmdorlar va bosqinchilar hokimiyati yillarida xalqimizning moddiy – ma'naviy boyliklari va go'zal an'analari oyoq osti bo'lib toptalgani, shaxsga sig'inish va turg'unlik yillaridagi tanglik, paxta yakkaxokimligi, kimyoviy moddalarning haddan ko'p qo'llanilishi O'zbekistonning ijtimoiy – iqtisodiy, ma'naviy, siyosiy rivojlanishiga to'sqinlik qilganini, ekologik muhitdagi nomutanosibliklarga, Orol bo'yi fojeasiga, atrof – muhit, yer – suv va havoni ifloslanishiga olib kelganligini odamlarning sog'ligini emas, balki irsiyatiga ham ta'sir ko'rsatganligini o'quvchilar tushunib olishi, ularning hozirgi ekologik muammolarni hal qilishda respublikamizning ijtimoiy – iqtisodiy va siyosiy mustaqilligini mustahkamlaydi hamda faol ishtirok etishini ta'minlashda muhim ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Шаякубов Ш.Ш. Ўзбекистон тарихини ўрганиш ва ўқитишнинг долзарб масалалари // <https://el.tfi.uz/>. 2017.

Ўзбекистонда тарих фани: муаммолар ва ривожланиш истиқболлари. Тарихшунослик ўқишлари-2017: конференция материаллари. – Тошкент: Akademnashr, 2018. – В. 74.

Маҳкамов С.Т. Тарих таълимида курслараро узвийликни таъминлашнинг дидактик асослари (7-синф тарих курслари мисолида). Педагогика фан ном. диссер. – Тошкент, 2005. – В. 57.

Тарих о'qitish metodikasi. – Samarqand. SamDU, nashri. 2019. – В. 37.

Саъдиев А. Мактабда тарих билимларининг ҳозирги аҳволи ва уни ўқитишни миллий асосга қуриш. – Т. 1993. – В. 19.

Сафаева Э. Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишда маҳаллий материаллардан фойдаланиш. – Т. 1993. – В. 43.

Мактабда тарих о'qitishning konseptsiyasi, O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 1992, aprel.